

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПНОСТІ ПАМ'ЯТОК ФОРТИФІКАЦІЙНОЇ АРХІТЕКТУРИ

Думська Тетяна Олександрівна,
заступниця генерального директора з наукової
та культурно-просвітницької роботи
Національного заповідника «Замки Тернопілля»
dumska.tetyana@gmail.com

Пам'ятки культурної спадщини та пам'ятки оборонної архітектури, зокрема, є особливими свідками історії, свідками тривалої боротьби за існування нашого народу. Вони – є живими маркерами культурної пам'яті, частиною нашої культурної спадщини. Проте, часто потребують адаптації для задіяння їх у туристичній діяльності, оскільки є доволі складними об'єктами в сенсі інклюзивності та доступності. Зважаючи на ідею рівного доступу до культурних цінностей для всіх груп суспільства, можна виокремити такі принципи інклюзивності у сфері культурної спадщини та музейної практики:

1. Принцип рівного доступу
2. Принцип безбар'єрності
3. Принцип універсального дизайну
4. Принцип поваги до людської гідності
5. Принцип різноманіття та врахування потреб різних груп
6. Принцип альтернативних форм доступу
7. Принцип збереження автентичності культурної спадщини
8. Принцип участі та діалогу [1].

Зазначені принципи інклюзивності опираються на міжнародні концепції безбар'єрності, універсального дизайну, музейної інклюзії та охорони культурної спадщини, що розроблені в наукових дослідженнях і нормативних документах [1; 2].

Пам'ятки оборонної архітектури характеризуються специфічною планувальною структурою. Вона визначена основною метою їхнього будівництва та передбачає наявність значної кількості архітектурних та просторових елементів, які сьогодні створюють бар'єри для повноцінного доступу різних категорій відвідувачів.

Фізичні (архітектурно-просторові) бар'єри є найбільш характерними для фортифікаційних пам'яток і пов'язані з їх первісним оборонним призначенням. До них належать: значні перепади рельєфу, на якому розташовані замки або фортеці; круті сходи та багаторівневість простору; вузькі проходи, брами та коридори; пороги, високі підйоми та нерівні поверхні, зумовлені історичними будівельними технологіями.

Фортифікаційні комплекси часто мають складну структуру та значну площу, що створює додаткові труднощі для орієнтації відвідувачів. Такі особливості архітектури значною мірою ускладнюють використання стандартних рішень у сфері доступності. Існують і пам'яткоохоронні обмеження, які регламентують можливість втручання в середовище

пам'ятки [3; 4; 5]. Доступ до культурної спадщини залежить не лише від фізичної можливості відвідати об'єкт, але й від можливості сприйняття інформації, а також від взаємодії між культурною інституцією та відвідувачами.

Враховуючи специфіку пам'яток фортифікаційної архітектури, а також поєднання вимоги безбар'єрності із збереженням історичної автентичності, відповідно до наявних бар'єрів, можна застосувати різноманітні методи підвищення доступності замкових комплексів їх можна умовно поділити на кілька груп.

Архітектурно-просторові методи – методи спрямовані на часткове усунення фізичних бар'єрів у межах пам'ятки. Вони передбачають такі основні рішення, як облаштування пандусів або похилих площин у місцях можливого втручання/використання мобільних або тимчасових пандусів; встановлення підйомних платформ або ліфтів; адаптація окремих маршрутів для маломобільних відвідувачів; облаштування безпечних і рівних пішохідних доріжок; створення зон відпочинку на туристичних маршрутах, тощо [2].

Планувально-організаційні методи передбачають організацію простору і потоків відвідувачів та включають забезпечення зрозумілої навігації на території комплексу, розроблення інклюзивних маршрутів; зонування території з урахуванням різних рівнів доступності, тощо. Чимало прикладів таких рішень можна побачити в Європі. Так, в Королівському замку Вавель у Польщі встановлено ліфти у музейній частині, сформовані доступні маршрути для маломобільних відвідувачів [6]. В Единбурзькому замку в Шотландії облаштовано похилі доріжки у внутрішніх дворах, а в музейному просторі використовуються електричні підйомники. В замку Ховард в Великобританії встановлено ліфт для забезпечення потреб відвідувачів усіх рівнів мобільності [7]. Приклади успішної архітектурної адаптації замкових комплексів України не так багато. В Олеському замку на Львівщині створили доступну зону першого поверху [8]. Меджибізький замок працює над облаштуванням підйомника у Лицарській вежі. Збаразький замок розробляє проєкт забезпечення доступності другого поверху замкового палацу шляхом встановлення внутрішнього ліфту. Зручну навігацію створюють схеми пам'ятки, а також наявні тактильні накладки на сходи та пороги [9].

Альтернативні варіанти фізичної доступності створюють цифрові методи, такі як віртуальні тури, 3D-реконструкції історичних об'єктів, мобільні додатки з інтерактивною навігацією, доповнена реальність (AR), тощо. У Лондонському Тауері використовуються цифрові моделі об'єкта для відвідувачів, які не можуть піднятися на башти, а також мультимедійні гіді. У замку Альгамбра в Іспанії застосовують цифрові реконструкції історичних просторів та мобільний додаток з інтерактивною навігацією [10]. Кам'янець-Подільська фортеця створила онлайн-екскурсії та цифрові презентації історії фортеці [8]. Збаразький замок та Вишнівецький палац мають 3D тури у форматі лялькового будинку, що дозволяє відобразити планувальну структуру пам'яток. Нині 3D тури

доступні на сайті заповідника, у просторі пам'яток і на сенсорному інформаційному кіоску у Вишнівецькому палаці. 3D тури доповнені текстовою та аудіо інформацією [11; 12].

Використання інформаційних методів дозволяє компенсувати фізичні обмеження доступу до окремих частин пам'ятки, шляхом використання адаптованих інформаційних табличок та текстів; аудіогідів та мультимедійного супроводу; тактильних схеми та макетів замкових комплексів; багатомовних інформаційні матеріали, тощо. Ці методи добре поєднуються з музейно-експозиційними методами. Вони пов'язані з інклюзивною інтерпретацією культурної спадщини та передбачають створення тактильних експонатів або копій; використання мультимедійних інсталяцій; розроблення інклюзивних екскурсійних програм; використання спрощених або адаптованих текстів, тощо.

Щодо європейських практик варто виокремити замок Мальборк у Польщі, який має тактильні макети замкового комплексу і використовує мультимедійні інформаційні стенди. Замок Гейдельберг в Німеччині застосовує у взаємодії з відвідувачами тактильні елементи, мультимедійні гідів та проєкції. Замок Шамбор у Франції використовує в експозиційній роботі доповнену реальність та інтерактивні планшети.

Мнемосхеми окремих архітектурних елементів є в Дубенському замку. Простір Збаразького замку доповнюють мнемосхеми території, першого та другого поверхів замкового палацу. В призамковому парку встановлено тактильну модель замку. Створено цілісну інклюзивну виставку «Замки Тернопілля», що поєднує різні елементи доступності, такі як тактильні моделі, таблички шрифтом Брайля, звукоописи пам'яток, відеоролики про пам'ятки з титрами та перекладом жестовою мовою, а також книга про замки у форматі легкого читання [9; 13].

Таким чином, успішні європейські та українські кейси дозволяють зробити висновок, що ефективне підвищення доступності замкових комплексів можливе лише за умови комплексного поєднання архітектурних, інформаційних та цифрових методів, що дозволяє забезпечити інклюзивність культурної спадщини без порушення її історико-архітектурної цінності.

Список використаних джерел:

1. Museums for All innovative practices in accessibility and inclusion: 2024 call for good practices of universal accessibility among museums in China; collection of selected case studies URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000394944> (дата звернення: 15.03.2026).
2. UNWTO. Accessible Tourism for All: Principles, Tools and Best Practices. 2016. URL: <https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-04/modulev13022017.pdf> (дата звернення: 15.03.2026).
3. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III : станом на 6 жовт. 2023 р. URL:

- <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> (дата звернення: 12.03.2026).
4. Альбом бербар'єрних рішень. З урахуванням воєнного часу. URL: https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2026/01/big_city_lab_album_war_chapt_1-4-1.pdf (дата звернення: 15.03.2026).
 5. Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи : Конвенція Ради Європи від 03.10.1985 р. : станом на 20 верес. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_226#Text (дата звернення: 14.3.2026).
 6. Wawel Royal Castle - official website - tickets, informations, reservations. Zamek Królewski na Wawelu - oficjalna strona - bilety, informacje, rezerwacje. URL: https://wawel.krakow.pl/en?utm_source=chatgpt.com (date of access: 01.04.2026).
 7. A Stannah wheelchair lift supports access in Castle Howard. Stannah Lifts. URL: <https://www.stannahlifts.co.uk/case-studies/stannah-wheelchair-platform-lift-supports-access-all-castle-howard> (date of access: 01.04.2026).
 8. Мандруй Україною безбар'єрно: все про доступний туризм в Україні. Путівник Україною №1 онлайн. Все про туризм та подорожі Україною. URL: <https://travels.in.ua/uk-UA/About> (дата звернення: 15.03.2026).
 9. Думська Т. «Доторкнись – Відчуй – Пізнай» – проєкт покликаний наблизити туристичні принади регіону для людей з порушеннями зору, реалізують у Збаражі. TeNews. URL: <https://www.tenews.org.ua/post/view/1636540124-dotorknis-vidchuy-piznay--proekt-poklikaniy-nabliziti-turistichni-prinadi-regionu-dlya-lyudey-z-vadami-zoru-realizuyut-u-zbarazhi?fbclid=IwAR3A> (дата звернення: 15.03.2026).
 10. La Alhambra de Granada - alhambra.org. La Alhambra de Granada. URL: <https://www.alhambra.org/mapa-virtual-alhambra.html> (date of access: 01.04.2026).
 11. 3D тури - НЗ «Замки Тернопілля». Головна - НЗ «Замки Тернопілля». URL: <https://zamky.te.ua/vidviduvacham/3d-turi/> (дата звернення: 01.04.2026).
 12. Проєкт «Інклюзивна мобільна виставка «Замки Тернопілля» - НЗ «Замки Тернопілля». Головна - НЗ «Замки Тернопілля». URL: <https://zamky.te.ua/naukova-robota/uchast-u-proektah/inklyuzivna-mobilna-vistavka-zamki-ternopillya/> (дата звернення: 01.04.2026).
 13. Проєкт «Вишневецький палац – спадщина роду Вишневецьких» - НЗ «Замки Тернопілля». Головна - НЗ «Замки Тернопілля». URL: <https://zamky.te.ua/naukova-robota/uchast-u-proektah/proekt-vishniveckij-palac-spadshhina-rodu-vishneveckih/> (дата звернення: 01.04.2026).